

LAW

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.5.22>**PODSTAWY PRAWNE POZBAWIENIA PRAW RODZICIELSKICH:
ZAGADNIENIA TEORII I PRAKTYKI****Valerii Borsuk***aspirant Chmielnickiego Uniwersytetu Zarządzania i Prawa imienia Leonida Józkowa
(Chmielnicki, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-3466-1259

valera.borsuk.27@gmail.com

Adnotacja. Artykuł badawczy dotyczy problematycznych kwestii określenia rodzajów i podstaw prawnych pozbawienia praw rodzicielskich oraz ujawnienia ich treści w doktrynie prawa rodzinnego i praktyce sądowej. Na podstawie przeprowadzonych badań autor dochodzi do wniosku, że podstawy pozbawienia praw rodzicielskich, określone w art. 164 Kodeksu Rodzinnego Ukrainy, i lista ta są wyczerpujące, ale doktryna prawna proponuje rozszerzenie jej o takie przypadki naruszenia praw i interesów dziecka przez rodziców, jak niewypełnienie obowiązku rodziców do utrzymania dzieci i nadużywanie praw rodzicielskich. W doktrynie prawa i praktyce sądowej pojawia się pytanie o interpretację pojęć „uchylanie się od obowiązku wychowania dziecka i/lub zapewnienia mu pełnego ogólnego wykształcenia średniego”, „znęcanie się nad dzieckiem”, „wykorzystywanie dziecka”.

Słowa kluczowe: prawa rodzicielskie, pozbawienie praw rodzicielskich, uchylanie się od obowiązków rodzicielskich, znęcanie się nad dzieckiem, wykorzystywanie dziecka, prawa i interesy dziecka.

**LEGAL GROUNDS FOR TERMINATION OF PARENTAL RIGHTS:
ISSUES OF THEORY AND PRACTICE****Valerii Borsuk***Postgraduate Student of Khmelnytskyi University of Management and Law
named after Leonid Yuzkov (Khmelnytskyi, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-3466-1259

valera.borsuk.27@gmail.com

Abstract. In the scientific article, a study of the problematic issues of determining the types and legal grounds of deprivation of parental rights and revealing their content in family legal doctrine and judicial practice was carried out. Based on the conducted scientific research, the author came to the conclusion that the grounds for deprivation of parental rights are defined in Art. 164 of the Family Code of Ukraine and this list is exhaustive, but the legal doctrine proposes to expand it to such cases of violation of the rights and interests of the child by parents as non-fulfillment of the duty of parents to support their children and abuse of parental rights. In the legal doctrine and judicial practice, there is a question regarding the interpretation of the concepts of "evasion of duties related to raising a child and/or ensuring that he obtains a full general secondary education", "cruel treatment of a child", "exploitation of a child".

Key words: parental rights, deprivation of parental rights, evasion of parental duties, child abuse, child exploitation, rights and interests of the child.

**ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ****Валерій Борсук***аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова (Хмельницький, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-3466-1259

valera.borsuk.27@gmail.com

Анотація. У науковій статті здійснено дослідження проблемних питань визначення видів та правових підстав позбавлення батьківських прав та розкриття їх змісту у сімейно-правовій доктрині та судовій практиці. На підставі проведеного наукового дослідження, автор прийшов до висновку, що підстави для позбавлення батьківських прав визначені у ст. 164 Сімейного кодексу України і цей перелік є вичерпним, однак в правовій доктрині пропонується розширити його такими випадками порушення батьками прав та інтересів дитини як невиконання

обов'язку батьками по утриманню своїх дітей і зловживання батьківськими правами. В правовій доктрині та судовій практиці виникає питання щодо тлумачення понять «ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти», «жорстоке поводження з дитиною», «експлуатація дитини».

Ключові слова: батьківські права, позбавлення батьківських прав, ухилення від виконання батьківських обов'язків, жорстоке поводження з дитиною, експлуатація дитини, права та інтереси дитини.

Вступ. Відповідно до ст. 164 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України), мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти; жорстоко поводяться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини (Сімейний кодекс). Цим самим суд здійснює захист сімейних прав та інтересів дитини, які порушені неналежним виконанням або невиконанням обов'язків її батьками або одним із них щодо здійснення батьківського виховання та утримання дитини, а також притягнення до сімейно-правової відповідальності осіб, які не виконують своїх батьківських обов'язків. В той же час, в сімейно-правовій доктрині та судовій практиці наявна дискусія щодо визначення правових підстав позбавлення батьківських прав, які хоч і визначені у ст. 164 СК України, однак містять цілий ряд окремих понять, зміст яких в законодавстві не розкритий.

Аналіз теоретико-правових та прикладних питань визначення підстав позбавлення батьківських прав стала предметом наукових досліджень таких учених, як: І. В. Апопій, В. І. Борисова, В. А. Ватрас, Н. В. Волкова, І. В. Жилінкова, В. О. Кожевникова, Л. В. Красицька, О. Ф. Лапчевська, М. В. Логвінова, М. В. Менджул, В. П. Мироненко, З. В. Ромовська, В. І. Труба та інші, однак у зазначеній сфері наукового дослідження зберігається дискусія та суперечності, що підтверджує актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є наукове дослідження проблемних питань визначення видів та правових підстав позбавлення батьківських прав та розкриття їх змісту у сімейно-правовій доктрині та судовій практиці.

Результати дослідження. Як вірно зазначає М. В. Менджул, черговим недоліком у вітчизняному сімейному законодавстві є відсутність закріпленого поняття «позбавлення батьківських прав», тому в науковій літературі пропонують закріпити нормативне визначення позбавлення батьківських прав (Романко, Менджул, 2015; 59). В той же час, у сімейно-правовій доктрині склалося неоднозначне ставлення до правової природи позбавлення батьківських прав. Так, З. В. Ромовська зазначає, що позбавлення батьківських прав є найсуворішою санкцією з-поміж тих, які можуть бути застосовані до батьків (Ромовська, підручник, 2009; 405); На думку В. А. Ватраса, інститут позбавлення батьківських прав є сімейно-правовою санкцією, що застосовується до батьків, які не виконують або неналежним чином виконують свої батьківські обов'язки, однак відповідне рішення суду про позбавлення особи батьківських прав не припиняє батьківських обов'язків щодо утримання дитини, не позбавляє права на побачення з дитиною (Ватрас, 2008; 147). І. В. Апопій розглядає позбавлення батьківських прав як крайній захід впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків (Апопій, 2011; 201), О. А. Явір – як захід сімейно-правової відповідальності за порушення одним із батьків прав своєї дитини, нехтування її інтересами (Борисова, Жилінкова, 2011; 156). Як захід відповідальності розглядають позбавлення батьківських прав також І. В. Жилінкова (Кодекс, коментар, 2008, 486), В. П. Мироненко (Мироненко, 2001; 7) та М. В. Менджул (Романко, Менджул, 2015; 60). На думку Л. В. Красицької, позбавлення батьківських прав – це надзвичайний захід і одночасно найвища сімейно-правова міра відповідальності за винне невиконання батьківського обов'язку, з іншого боку – це спосіб захисту прав дитини, прав одного з батьків, якщо невиконання батьківських обов'язків має місце з боку другого з батьків (Красицька, 2015; 363-364). З іншого боку, М. В. Менджул називає позбавлення батьківських прав формою захисту прав дитини (Романко, Менджул, 2015; 60), Н. В. Волкова – засобом захисту прав та інтересів дитини, мірою, спрямованою на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав дитини (Волкова, 2017; 134), Р. О. Гаврік – універсальним способом захисту сімейних прав та інтересів дитини та батьків (Гаврік, 2022; 31). Отже, позбавлення батьківських прав в науковій літературі розглядається як сімейно-правова санкція, що застосовується до батьків, які грубо порушили права дитини; як правовий наслідок невиконання або неналежного виконання батьками обов'язків по вихованню дитини; як спосіб захисту сімейних прав, який спрямований на припинення дій, які порушують сімейні права дитини.; як крайній захід впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків; надзвичайний захід і одночасно найвища сімейно-правова міра відповідальності за винне невиконання батьківського обов'язку; як засіб захисту прав та інтересів дитини; як міра, спрямована на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав дитини

Підстави для позбавлення батьківських прав визначені у ст. 164 СК України і цей перелік є вичерпним. Як зазначає З. В. Ромовська, в СК України підстави для позбавлення батьківських прав подані вичерпно, хоча і з використанням понять «жорстко», «ухиляються», «експлуатація», які належить оцінити суду. При цьому жодні інші обставини, зокрема такі, як ухилення матері чи батька від утримання дитини, не можуть призвести до позбавлення батьківських прав (Ромовська, коментар; 331). Із цим погоджуються не усі науковці. Так, В. І. Труба пропонує доповнити перелік підстав позбавлення батьківських прав такою підставою як невиконання обов'язку батьками по утриманню своїх дітей (Труба, 2014; 6-7), Л. В. Красицька та В. О. Кожевникова – зловживанням батьківськими правами (Красицька, 2015; 202) (Кожевникова, 2019; 134).

Першою підставою позбавлення батьківських прав є залишення батьками або одним із них дитини у пологовому будинку або іншому закладі охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування, однак у судовій практиці не знаходимо особливих проблем у застосуванні даної підстави, зважаючи на те, що визначена вона досить повно.

Іншою підставою для прийняття судом рішення щодо позбавлення батьківських прав одного із батьків є ухилення від виконання ними своїх обов'язків. Відповідно до п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3, ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування; не забезпечують необхідного медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі, не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти (Постанова Пленуму, 2007). Ці обставини можуть виступати самостійними підставами для позбавлення батьківських прав, а можуть застосовуватися й у сукупності; ключовим в даному випадку є винна поведінка батьків та свідоме нехтування ними своїми обов'язками. Зокрема, суди, ухвалюючи рішення про позбавлення батьківських прав одного із батьків, визнають, що підставою для цього може бути те, що відповідач: ухилився від своїх батьківських обов'язків по вихованню дітей; після розірвання шлюбу, всі питання щодо виховання та утримання дітей, вирішувались позивачкою самостійно, без участі та підтримки з боку відповідача (Рішення, Снятинський районний суд), не піклувався про фізичний та духовний розвиток дитини, не цікавився життям дитини, не бажає з нею спілкуватись та приймати участь у її вихованні (Рішення, Луцький міськрайонний суд), вів нездоровий спосіб життя, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вів себе агресивно по відношенню до дітей (Рішення, Здолбунівський районний суд), не приймав участі у вихованні та забезпеченні дитини (Рішення, Ленінський районний суд), не бачив дітей вже майже півтора роки, не спілкується з ними, не цікавиться щодо потреб та інтересів дітей, жодного з покладених законом на батьків обов'язків щодо своїх дітей не виконує, не бере участі у вихованні дітей (Рішення, Старокостянтинівський районний суд).

В той же час, як зазначено у постанові Верховного Суду від 16 січня 2018 року у справі №204/1199/16-ц, не може свідчити про свідоме ухилення від виконання батьківських обов'язків факт стягнення з батька аліментів на утримання дитини, оскільки таке є одним із способів захисту прав дитини на належне матеріальне забезпечення та свідчить про спонування батька до надання дитині належного утримання. Наявність заборгованості по аліментах сама по собі не є підставою для позбавлення батька дитини батьківських прав. Позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише при наявності вини у діях батьків» (постанова Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 631/2406/15-ц) Зокрема, особа не може бути позбавлена батьківських прав, якщо вона хоч і має заборгованість по сплаті аліментів (тобто формальне невиконання обов'язку щодо надання утримання), однак бажає спілкуватися із дитиною. Як зазначається у судовій практиці, така поведінка відповідача дає підстави вважати, що останній не нехтує інтересами дитини (Рішення, Жовтневий районний суд). При вирішенні питання щодо позбавлення батьківських прав необхідно впевнитися не лише в невиконанні особою обов'язків по вихованню дитини, а також встановити, що вона ухиляється від їх виконання свідомо, тобто, що вона систематично, незважаючи на всі заходи попередження та впливу, продовжує не виконувати свої батьківські обов'язки (Рішення, Глибочський районний суд). Також Верховним Судом у справі № 753/9433/17 від 9 листопада 2020 року висловлено позицію, що незацікавленість батька, який сплачує аліменти, в підготовці дитини до школи чи невідтримання ним захоплення дитиною співом та грою на фортепіано, необізнаність про стан здоров'я дитини не може бути підставою для позбавлення відповідача батьківських прав, а свідчить про відсутність емоційного зв'язку між членами родини, що може бути результатом відсутності сталого спілкування чи різних світоглядів (Попов, 2020). При прийнятті рішення у справі № 459/3411/18 Верховний Суд зазначив, що лише факт заперечення відповідачем проти позову про позбавлення його батьківських прав не свідчить про його інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку (Кондратенко, 2021). Суд має встановити усі фактичні обставини для правильного вирішення справи і визначити, у чому саме полягає свідоме та умисне ухилення відповідача від виконання своїх батьківських обов'язків, чи є рішення суду таким, що ухвалене в інтересах дитини. Вказана правова позиція викладена у постанові Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 465/3694/14-ц (Постанова, Верховний Суд).

Також виникає питання щодо визначення поняття «жорстоке поводження з дитиною», «експлуатація дитини», які позначають самостійні підстави для позбавлення батьківських прав.

Жорстоке поводження з дитиною як підстава позбавлення батьківських прав застосовується у судовій практиці досить рідко, оскільки жорстоке ставлення до дітей з боку батьків носить латентний характер, у зв'язку з чим більшість випадків жорстокого ставлення до дітей залишаються невиявленими (Мироненко, 2001). На думку О. Ф. Лапчевської, розрізняють чотири основні форми жорстокого ставлення до дітей: фізичне, сексуальне, психологічне та моральне (економічне) насильство. До першої форми відносять навмисне нанесення дитині фізичних ушкоджень, що можуть викликати серйозні порушення фізичного чи психічного стану, призвести до відставання у розвитку і навіть до смерті дитини; до другої – залучення функціонально незрілих дітей і підлітків без їх розуміння та згоди на те, до сексуальних дій з дорослими з метою отримання останніми задоволення чи вигоди. Психологічне (емоційне) насильство визначається

як тривалий, постійний чи періодичний вплив на дитину у формі так званої негативної уваги або у вигляді відсутності уваги до дитини, що призводить до формування в неї патологічних рис характеру, шкідливих для розвитку його особистості (відкрите несприйняття і критику дитини, приниження її людської гідності; погрози на адресу дитини, що виявляються в словесній формі; навмисна фізична чи соціальна ізоляція дитини; надмірні вимоги до дитини, що не відповідають її віковій й можливостям; неправда та недотримання обцянок з боку дорослих, порушення довіри дитини до батьків). Моральне (економічне) насильство – байдуже ставлення до дітей, нехтування їх потребами та інтересами: відсутність з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, елементарної турботи про дитину, внаслідок чого порушується її емоційний стан або виникає загроза її здоров'ю чи розвитку. Як форма жорстокого поводження з дитиною можна виділити й нехтування елементарними потребами дитини, в тому числі: відсутність адекватного віку і потребам дитини харчування, одягу, житла, освіти, медичної допомоги (включаючи відмову від лікування дитини); відсутність належної уваги і турботи, в результаті чого дитина може стати жертвою насильства, нещасного випадку, залученим до вживання алкоголю, психоактивних речовин, у вчинення злочинних дій (Лапчевська, 2013; 128-129).

Як зазначено у п. 16 Постанови «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» хронічний алкоголізм батьків і захворювання їх на наркоманію мають бути підтверджені відповідними медичними висновками. Лише в такому випадку вони можуть бути визнані підставами для позбавлення особи, що хворіє на хронічний алкоголізм або наркоманію, батьківських прав (Постанова Пленуму, 2007).

Як експлуатацію дитини в судовій практиці розглядають привласнення продуктів праці дитини, залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примушування до жебракування. Підставою позбавлення батьківських прав є і засудження матері, батька за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини (Красицька, 2015; 367).

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що підстави для позбавлення батьківських прав визначені у ст. 164 СК України і цей перелік є вичерпним, однак в правовій доктрині пропонується розширити його такими випадками порушення батьками прав та інтересів дитини як невиконання обов'язку батьками по утриманню своїх дітей і зловживання батьківськими правами. В правовій доктрині та судовій практиці виникає питання щодо тлумачення понять «ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти», «жорстоке поводження з дитиною», «експлуатація дитини».

Список використаних джерел:

1. Апопій І. В. Сімейне право України. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
2. Ватрас В. А. Батьки та діти як суб'єкти сімейних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 145-150.
3. Волкова Н. В. Окремі аспекти розгляду справ про позбавлення батьківських прав у цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2017. Випуск 27. С. 133-137.
4. Гаврік Р. О. Проблеми класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів у сімейно-правовій доктрині. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 2. С. 29-33.
5. Заочне рішення Глибочького районного суду Чернівецької області від 8 лютого 2021 року у справі № 715/22/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94780640>.
6. Заочне рішення Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу від 21 березня 2023 року у справі № 388/1135/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109722666>.
7. Заочне рішення Здолбунівського районного суду Рівненської області від 16 вересня 2021 року у справі № 562/1782/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101089497>.
8. Кожевникова В. О. Науково-теоретичні засади обмеження прав суб'єктів сімейних відносин. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Тернопіль, 2019. 520 с.
9. Кондратенко Т. Нова практика Верховного Суду щодо позбавлення батьківських прав. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/nova-praktyka-verhovnogo-sudu-shhodo-pozbavlennya-batkivskiyh-prav>.
10. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.
11. Лапчевська О. Ф. Жорстоке ставлення до дітей як підстава позбавлення батьків батьківських прав. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 125-131.
12. Мироненко В. П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України. Автореф. дис. ... канд.юр.наук. спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2001. 24 с.
13. Попов С. Верховний Суд висловився щодо позбавлення батьківських прав. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/187335-verkhovniy-sud-vislovivsya-schodo-pozbavlennya-batkivskikh-prav>.
14. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 465/3694/14-ц. *Liga 360: Verdictum*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79313696>.
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>.

16. Рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 5 січня 2023 року у справі № 334/3407/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108330248>.
17. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 27 січня 2021 року у справі № 161/11989/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738228>.
18. Рішення Снятинського районного суду Івано-Франківської області від 18 жовтня 2021 року у справі № 351/1876/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100418386>.
19. Рішення Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 7 грудня 2022 року у справі № 683/2812/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107739284>.
20. Романко К. М., Менджул М. В. Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав як крайньої міри відповідальності батьків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 32. Том 2. 58-61.
21. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.
22. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник для студ. вищ. навч. закл. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
23. Сімейне право України: підручник. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
24. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.
25. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.
26. Труба В. І. Проблемні питання правових підстав позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. № 12 Том 2. С. 4-7.

References:

1. Аропії І. В. (2011) *Simeine pravo Ukrainy [Family Law of Ukraine]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].
2. Vatrav V. A. (2008) *Batky ta dity yak subiekty simeinykh pravovidnosyn [Parents and children as subjects of family legal relations]*. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*. No 4. Pp. 145-150 [In Ukrainian].
3. Volkova N. V. (2017) *Okremi aspekty rozghliadu sprav pro pozbavlennia batkivskykh prav u tsyvilnomu sudochynstvi [Certain aspects of consideration of cases of deprivation of parental rights in civil proceedings]*. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of Civil Studies*. Issue 27. Pp. 133-137 [In Ukrainian].
4. Havrik R. O. (2022) *Problemy klasyfikatsii sposobiv zakhystu simeinykh prav ta interesiv u simeino-pravovii doktryni [Problems of classification of methods of protection of family rights and interests in family law doctrine]*. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Carpathian Legal Bulletin*. Issue 2. Pp. 29-33 [In Ukrainian].
5. *Zaochne rishennia Hlybotskoho raionnoho sudu Chernivetskoï oblasti u spravi № 715/22/20 [Absentee decision of the Hlybotsky District Court of Chernivtsi Region in case No. 715/22/20] (2021, February 8)*. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94780640> [In Ukrainian].
6. *Zaochne rishennia Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Kryvoho Rohu u spravi № 388/1135/22 [Absentee decision of the October District Court of Kryvyi Rih in case No. 388/1135/22] (2023, March 21)*. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109722666> [In Ukrainian].
7. *Zaochne rishennia Zdobunivskoho raionnoho sudu Rivnenskoï oblasti u spravi № 562/1782/21 [Absentee decision of the Zdobuniv District Court of the Rivne Region in case No. 562/1782/21] (2021, September 16)*. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101089497> [In Ukrainian].
8. Kozhevnykova V. O. (2019) *Naukovo-teoretychni zasady obmezhennia prav subiektiv simeinykh vidnosyn [Scientific and theoretical principles of limiting the rights of subjects of family relations]*. Doct. thesis. Ternopil [In Ukrainian].
9. Kondratenko T. *Nova praktyka Verkhovnoho Sudu shchodo pozbavlennia batkivskykh prav [New practice of the Supreme Court regarding deprivation of parental rights]*. *Vyshcha shkola advokatury NAAU – NAAU Higher School of Advocacy*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/nova-praktyka-verhovnogo-sudu-shhodo-pozbavlennya-batkivskykh-prav>.
10. Krasyt'ska L. V. (2015) *Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei [Problems of implementation and protection of personal and property rights of parents and children]*. Doct. thesis. Vinnytsia [In Ukrainian].
11. Lapchevska O. F. (2013) *Zhorstoke stavlennia do ditei yak pidstava pozbavlennia batkiv batkivskykh prav [Cruel treatment of children as a reason for depriving parents of parental rights]*. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. No 2. Pp. 125-131 [In Ukrainian].
12. Myronenko V. P. (2001). *Vidpovidalnist batkiv za nenalezhne vykhovannia ditei za simeinym ta tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Responsibility of parents for improper upbringing of children according to family and civil legislation of Ukraine]*. Avtoref. Cand. thesis. Kyiv [In Ukrainian].
13. Popov S. *Verkhovnyi Sud vyslovyvsia shchodo pozbavlennia batkivskykh prav [The Supreme Court commented on the deprivation of parental rights]*. *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and legal newspaper*. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/publication/187335-verkhovniy-sud-vislovivysya-schodo-pozbavlennya-batkivskikh-prav> [In Ukrainian].
14. *Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 465/3694/14-ts [Verdict of the Supreme Court in case No. 465/3694/14-ts] (2019, January 16)*. *Liga 360: Verdictum*. Retrieved from: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79313696> [In Ukrainian].
15. *Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 3 «Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro usynovlennia i pro pozbavlennia ta ponovlennia batkivskykh prav» [Resolution of the Plenum of the Supreme Court on the practice of application of laws by courts in cases of adoption and deprivation and restoration of parental rights]*.

- Court of Ukraine No. 3 "On the practice of the application of legislation by courts when considering cases of adoption and deprivation and renewal of parental rights"] (2007, March 30). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text> [In Ukrainian].
16. Rishennia Leninskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia u spravi № 334/3407/22 [Decision of the Leninsky District Court of Zaporizhzhia in case No. 334/3407/22] (2023, January 5). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108330248> [In Ukrainian].
 17. Rishennia Lutskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti u spravi № 161/11989/20 [Decision of the Lutsk City and District Court of the Volyn Region in case No. 161/11989/20] (2021, January 27). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738228> [In Ukrainian].
 18. Rishennia Sniatynskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti u spravi № 351/1876/20 [Decision of the Snyatynsky District Court of the Ivano-Frankivsk Region in case No. 351/1876/20] (2021, October 18). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100418386> [In Ukrainian].
 19. Rishennia Starokostiantynivskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti u spravi № 683/2812/22 [Decision of the Starokostyantyniv District Court of the Khmelnytsky Region in case No. 683/2812/22] (2022, December 7). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107739284> [In Ukrainian].
 20. Romanko K. M., Mendzhul M. V. (2015) Pytannia pravovoi rehlementatsii pozbavlennia batkivskykh prav yak krainoi miry vidpovidalnosti batkiv [The issue of legal regulation of deprivation of parental rights as an extreme measure of parental responsibility]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*. Issue 32. Volume 2. Pp 58-61 [In Ukrainian].
 21. Romovska Z. V. (2009) Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. Kyiv: Pravova yednist [In Ukrainian].
 22. Romovska Z. V. (2009) Ukrainske simeine pravo: pidruchnyk dlia stud.vyshch.navch.zakl. [Ukrainian family law: a textbook for students of higher education]. Kyiv: Pravova yednist [In Ukrainian].
 23. Borysova V. I., Zhylinkova I. V. (2011) Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Family law of Ukraine: textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [In Ukrainian].
 24. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [In Ukrainian].
 25. Zhylinkova I. V. (Eds) (2008) Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. Kharkiv: Ksylon [In Ukrainian].
 26. Truba V. I. (2014) Problemni pytannia pravovykh pidstav pozbavlennia batkivskykh prav [Problematic issues of legal grounds for deprivation of parental rights]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Jurisprudence series*. No 12. Volume 2. Pp. 4-7 [In Ukrainian].